

Tato kniha je výsledkem čtyřletého úsilí editora a jeho kolegů v České republice a dalších zemích o nové uchopení tématu politické kultury, který až dosud byl zkoumán především politologi. Výsledkem je sborník příspěvků, který dává slovo zejména sociokulturním antropologům, ale také sociologům a politologům. Jsou zde publikovány teoretické příspěvky i případové studie, které rozebírají údaje ze všech světadílů. Lze doufat, že předkládaná publikace bude inspirací pro další badatele, které neuspokojují současné tendence ke zjednodušujícímu chápání rozdílů i kontrastů v celosvětové snaze o nastolení demokracie. Kniha je určena především studentům společenských věd, ale také širší veřejnosti, která hledá alternativy k domnělé nevyhnutelnosti civilizačních střetů.

Do knihy přispěli:

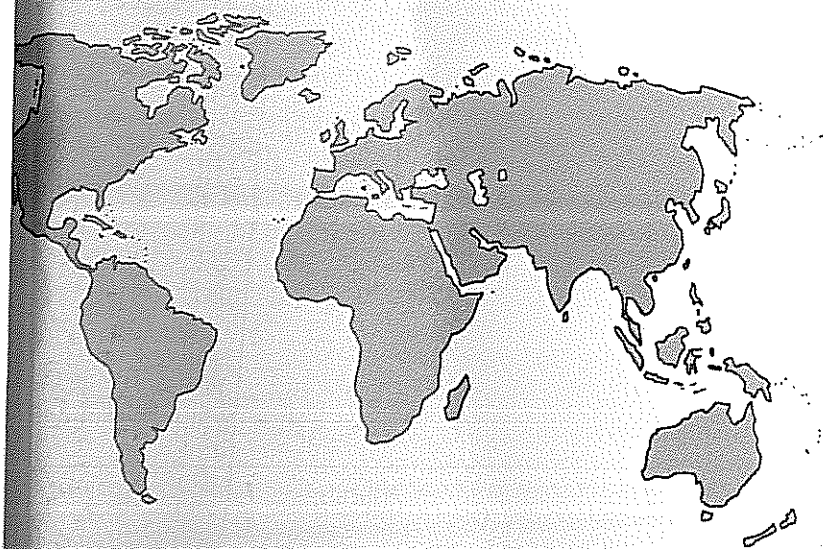
Marc Abélès (CNRS, Paříž), Violetta Krawczyk-Wasilewska (Uniwersytet Łódź), Marek Skovajsa (FHS UK v Praze), Miroslav Novák (FSV UK v Praze), Igor Nosál (FSS MU v Brně), Juraj Buzalka a Tomáš Strážay (Max Planck Institute for Social Anthropology, Halle), Anna Karnat-Napieracz (Uniwersytet Pedagogiczny, Kraków), Luboš Kropáček (Ústav Blízkého Východu a Afriky FF UK v Praze), Patrick Chabal (King's College London), Rosabell Boswell (Rhodes University, Grahamstown, JAR), Peter Geschiere (Universiteit Leiden), Anna Isabella Streissler (Universität Wien) a Petr Skalník (Katedra sociálních věd FHS Univerzity Pardubice)

Petr Skalník (narozen 1945), editor a iniciátor výzkumu o politické kultuře v období přechodu k demokracii v zemích s rozdílnými historickými a sociálními podmínkami, je sociální antropolog specializující se na politickou antropologii. Vykonal terénní výzkumy v různých lokalitách čtyř světadílů. V současné době dokončuje tříletý grantový projekt výzkumu české obce Dolní Roveň. Dlouhodobě přednášel na univerzitách v České republice, Nizozemsku, Slovensku, Jihoafrické republice, hostoval s přednáškami ve Švýcarsku, Francii, Španělsku, Itálii, Německu, Dánsku, Maďarsku, Izraeli, Libanonu, Rusku, Polsku, Velké Británii, USA, Kanadě a dalších zemích. Byl velvyslancem Československa a České republiky v Libanonu (1992-1997). Je editorem a spoluautorem kolektivních prací a sborníků jako *The Early State* (1978), *The Study of the State* (1981), *Outwitting the State* (1989), *The Early Writings of Bronislaw Malinowski* (1993), *Czech Republic and South Africa: Transition to Democracy* (1999), *Sociocultural Anthropology at the Turn of the Century: Voices from Periphery* (2000), *Africa 2000: Forty Years of African Studies in Prague* (2001), *A Post-communist Millennium: The Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe* (2002), *The Intellectual Legacy of Ernest Gellner. Social Evolution and History* (2003), *Dolní Roveň: poločas výzkumu* (2004) a dále dlouhé řady studií z teorie a dějin sociokulturní antropologie, z politické antropologie a afrikanistiky. Petr Skalník byl v roce 2003 zvolen vice-prezidentem Mezinárodní unie antropologických a etnologických věd (IUAES) a je zodpovědný za organizaci interkongresu IUAES na téma Mnoho tváří rasismu, který se bude konat v Pardubicích na přelomu srpna a září 2005.

Vydáno s podporou Francouzského ústavu pro výzkum
ve společenských vědách (CEFRES)

SET OUT

POLITICKÁ KULTURA: antropologie sociologie politologie

Petr Skalník (ed.)

postkoloniálního vládnutí, neboť tam jde o integraci p.k. náčelnictví resp. království s moderním státem, v podstatě importovaným z Evropy.

Srovnatelnost Afriky s Evropou, zejména s Evropou postkomunistickou, tkví především v postkoloniálním modelu, kdy Evropa západní (tj. zejména 15 vyspělých členů EU před velkým rozšířením v květnu 2004) působí ekonomicky a politicky vůči Africe a východu Evropy podobně, což vyvolává podobné reakce v oblasti p.k., přestože výchozí p.k. v Africe a na evropském východě se značně liší. Evropské modely p.k. se těžko uplatňují v oblastech, kde malé státy, usilující o demokratický systém, jsou obklopeny pluralitou států nedemokratických a samy uvnitř zápasí s rezidui p.k. parochiálního typu. Takový je případ Libanonu a Papue Nové Guineje. Prvně jmenovaný stát pod tíhou těchto vnějších a vnitřních sil (tj. občanská válka a intervence) téměř zanikl, zatímco druhý má problematickou ‚výhodu‘ postkoloniální vazby s Austrálií, která neoficiálně garantuje vnější suverenitu a ekonomickou i politickou stabilitu svého severního souseda. Přesto se lze z těchto dvou příkladů p.k. poučit o mechanismech dlouhodobého udržování demokratických pravidel politiky v podmínkách zranitelné geopolitické pozice a vnitřní rozdrobenosti a archaičnosti místních p.k., což nemusí být nezajímavé např. pro některé státy Balkánu a Kavkazu, které nejspíše ještě dlouho nebudou součástí seskupení, která by garantovala jejich stabilitu.

Domnívám se, že výsledky projektu lze stručně shrnout takto: **Politická kultura z pohledu politické antropologie je v období globalizace velmi aktivním faktorem při přechodu k demokracii v zemích s rozdílnými historickými a společenskými podmínkami neboť na jedné straně umožňuje tvůrčí variabilitu tohoto pro budoucnost světa rozhodujícího procesu, na straně druhé však je i indikátorem nesouladů a konfliktů, kterým je pak možno předcházet nebo je konstruktivně řešit.**

Listopad 2004

Petr Skalník

POLITIKA JAKO DIVADLO

MARC ABÉLÈS

Výchozí bod této úvahy spočívá v prostém konstatování: symboly, rituály a nejrůznější divadelní formy mají v politické praxi lidských společností své tradiční místo. Divadelní pompa, scénický ceremoniál, doprovázející jakoukoli demonstraci síly či autority, je výsledkem procesu, ve kterém se politický akt jeví jako divadelní představení a ve kterém politická moc vystupuje v roli režiséra. Zdá se dokonce, že vizuální efektnost těchto představení je elementární dimenzí politického systému. A politický systém tu je možno chápat jako divadlo v obecném smyslu. Podle G. Balandiera lze „politickou moc uplatnit pouze na jevišti“ (1980). Ať je režim (režisér) jakýkoli, protagonisté politické hry v rámci představení hrají roli, v níž jsou nadřazeni obecnostem, tedy roli (vy)volených zástupců celé společnosti. Legitimita této role, kterou na sebe bere politická reprezentace¹, spočívá v bezdiskusní imanentnosti až transcendentálnosti tohoto stavu. Je pouze na politické reprezentaci, aby před davem, který reprezentuje, vytvářela dostatečně koherentní a přesvědčivé obrazy. Politická reprezentace reprezentuje. To znamená, že jednotlivec nebo skupina jednotlivců vystupuje jako mluvčí jistého celku. Politická reprezentace ovšem reprezentuje i v druhém významu slova *représenter*: Totiž je strůjcem divadelní inscenace o světě, ze kterého vzešla a o jehož trvání v místě i čase usiluje.

U vědomí si tohoto organického vztahu mezi politickým a divadelním pokusíme se zde nastínit podstatu a fungování tohoto vztahu. Začneme příkladem afrického přírodního národa, abychom nastínili význam rituálu a jevištní symboliky pro budování autonomního politického prostoru. Pokračovat pak budeme příkladem ze žhavé politické současnosti. Jaká jsou teoretická východiska a jaké jsou hranice tohoto pohledu, kdy je na politické symboly nahlíženo pod zorným úhlem divadelní režie? To je téma pro závěrečnou úvahu, v níž se pokusíme na základě analýzy prezidentských voleb v období francouzské V. republiky dojít k potvrzení naší

¹ Poznámka překladatele: Ve francouzském originále, v celém textu, se pracuje s víceznačností slova *représentation*, což v češtině znamená jak reprezentaci (např. politickou), tak divadelní představení, inscenaci, ale i představu, znázornění, obraz. Se všemi těmito významy se v textu pracuje za pomoci jediného slova, v češtině nám tedy nezbyvalo, než text za cenu přesnosti mírně ochudit o jistou specifickou metaforickou hodnotu francouzského znění.

hypotézy o historicky tradovaném významu rituálu a divadelní symboliky pro formování politické reprezentace. V našem příkladu to bude význam rituálu pro výběr hlavního hrdiny našeho představení, prezidenta republiky.

I. Místo politického děje

Pojem režie v souvislosti s pojmem politická scéna² se objevuje často jako mediální zkratka, metafora, jež se zdá souviset s fenoménem přeinformovanosti současných moderních společností a jež svou zkratkovitostí nabízí obrazné východisko z nouze. Antropologové však již ukázali, že uvedené mechanismy fungují i ve společnostech, které mediální formu mezilidské komunikace neznají. Jejich práce jednoznačně poukazují na význam teatrálních obřadů u příležitosti korunovace či úmrtí panovníka, či význam společných periodických rituálních obřadů, či například na smysl někdy až příliš umělého diplomatického protokolu, týkajícího se osobnosti vládců. Politická moc se manifestuje jako *představení*.

Politický rituál není však pouze manifestací autority, jež disponuje strukturovaným a řízeným aparátem. V akefálních společenstvích, tedy v sociálních bez vyhraněné autority, rovněž pozorujeme mimořádný význam symbolických aktů. Pro příklad půjdeme k Ošolům, přírodnímu kmeni, který je součástí konglomerátu asi čtyřiceti societ (*dere*) žijících v pohoří Gamo na jihozápadě Etopie. Sídlo Ošolů stojí na skalnatém ostrohu ve výšce 1800 m n.m. a skládá se ze čtyř částí (*bitante*): Zuza, Doma, Kea a Guša, které se dále dělí na jakési podčásti (*guta*). Území Ošolů zahrnuje také nížinné části Šano a Lante, odkud pochází většina potřebné zemědělské produkce. V roce 1974 bylo Ošolů zhruba 8000, z velké části usídlených na skalnatém ostrohu.

Tradiční politický systém spočívá právě v dělení na jednotlivé místní části. Stejně jako u ostatních okolních národů tam klíčovou politickou roli hraje *dulata*, shromáždění všech mužů ze všech klanů (*mala*). *Dulata* spravuje veškeré veřejné záležitosti. Rozhoduje o sporech mezi jednotlivci a podílí se na organizaci společných rituálních obřadů. Ze shromáždění jsou vyloučeni pouze příslušníci klanu hrnčírů a koželuhů a jistěže i ženy. Ženy se mohou v jistých případech vyjádřit před shromážděním, ale hovořit mohou pouze z vnějšího prostoru kruhu shromážděných, z cesty, která obkružuje veřejné prostranství. Shromáždění jsou zahajována stanovenými příslušníky kmene (*halakové*), říkáme jim dále nepřesně náčelníci, kteří jsou pověřeni úkolem shromáždění připravit a uskutečnit výkon rozhodnutí. Tito náčelníci jsou vnímáni jako „zpravodajové“ shromáždění. Aby se

² Pojem viz Edelman 1989.

příslušník kmene mohl stát náčelníkem – *halakou*, musí prodělat rituál nákladných hodů, během kterých se ostentativně zbaví většiny svého majetku. Náčelníci jsou generováni veřejným zájmem. Jejich postavení dobře ilustruje rčení, které říká, že náčelníci musí být ostatními „chyceni“. Velký inaugurační obřad, který vrcholí na rituálním tržišti, je vystaven na nezbytném vydání se z majetku. Náčelníci tvoří spolu s kmenovým shromážděním dva základní pilíře politického systému Ošolů. Třetím pilířem jsou kouzelníci (*haové*). Ti mají na starosti kolektivní obětní slavnosti, a to buď pro příslušnou místní podčást (*gutu*), nebo, a to většinou, pro celou čtvrť, případně pro celé sídelní území. Kouzelníci, které lze rozpoznat podle dlouhých vlasů upravených pomocí máselné pomády, pracují, stejně jako náčelníci, ve veřejném zájmu. Některé z dynastických rodin kouzelníků mají své vlastní rozlišení (pomocí náramků či náhrdelníků). V rámci přednostního zasedacího práva mají přednost před *halaky*. A protože *halaky* i potvrzují v jejich funkci při inauguračním obřadu, očekávají od nich i zvláštní pozornost při rozdávaní majetku.

V tradičním politickém systému pracují náčelníci i kouzelníci ve veřejném zájmu, respektive v zájmu kmenových shromáždění. První jsou pověřeni výkonem veřejných rozhodnutí, druhí provádějí symbolické rituály nezbytné pro zachování kmene. Náčelníci plní roli správců v ekonomické sféře, ale kouzelníci plní rituální úkoly, které jsou u Ošolů zcela nezbytné ve sféře fyzického podmaňování přírody člověkem. Status těchto dvou typů kmenových hodnostářů je však generován z principiálně odlišných struktur. Zatímco kdokoli z mužských příslušníků kmene se může stát náčelníkem, kouzelníkem se může stát pouze příslušník kouzelnické dynastie. Kouzelník přijímá dary od nových náčelníků. Náčelník je naopak definován jako dárce. Aby se mohl muž stát náčelníkem, musí se v tradičním politickém systému zbavit veškerého svého majetku, a to ve veřejném zájmu veřejným způsobem, prostřednictvím okázalých hodů ku prospěchu všech.

Ale i když náčelník uspěje a dosáhne své hodnosti, zůstává nadále zcela podřízen kmenovému shromáždění. Rozdání majetku, které je mu nařízeno, se zdá být i jakýmsi redistribučním prvkem, který má za cíl setření existujících sociálních rozdílů. Vůči kouzelníkům je postoj náčelníků dvojnásobný: uznávají sice nezastupitelnost náčelníků v rámci symbolické reprodukce, přežití celého kmene, na druhou stranu těžko nesou fakt, že kouzelníkem se může stát pouze někdo na základě příslušnosti ke kouzelnické dynastii. Aniž zpochybňují privilegované postavení kouzelníků, vidí jejich privilegia zcela realisticky jako nijak nezasloužená.

Relativita pravomocí je základním prvkem politického systému Ošolů. Náčelníci vyžadují respekt, současně však nejsou o nic víc než zpravodajové kmenového shromáždění. Kouzelníci disponují privilegii, jež jsou jim dána

jejich původem, kmenové shromáždění však neztrácí svou svrchovanost ani nad obětními rituály, tím tedy i nad kouzelníky, neboť ono rozhoduje o obětních zvířatech, ono bdí nad jejich dodáním či nedodáním. Veřejný život Ošolů je tímto způsobem zakotven na třech institucionálních pilířích, jejichž smyslem je: kmenové shromáždění nemůže nic dělat bez náčelníků nebo bez kouzelníků – a naopak.

Účast na shromážděních tvoří nikoli nepodstatnou část mužských aktivit. Všichni členové téměř všech klanů (*mala*) jsou plnoprávními občany a velmi často se shromažďují na veřejných prostranstvích svých místních podčástí, aby projednali veřejné záležitosti. Tato veřejná prostranství (*bale*) jsou zřetelně ohraničena, uvnitř jsou pravidelně rozprostřena kamenná sedátka. Každá čtvrt (skládající se z několika podčástí) má vymezeno jedno prostranství pro společné shromáždění všech svých podčástí. Ráno v den konání shromáždění vykonají oba náčelníci rituální obřad, který spočívá v tom, že všechna kamenná sedátka v celé čtvrti jsou postupně posypávána čerstvě natrhanou travou, symbolem růstu. Náčelníci při tom pronášejí prosby o prosperitu všeho obyvatelstva a o hladký průběh budoucího shromáždění.

Zasedací pořádek má následující pravidla: náčelníci sedí na přednostních místech. Jestliže je přítomen kouzelník, sedí na místě označeném jako čestné. Jim po boku sedí otcové kmene a stařešinové. Kolem nich pak sedí další mužové čtvrti. Jeden z náčelníků zahajuje shromáždění. Rozhazuje čerstvě natrhanou travu na prostranství před sebou, čelem k ostatním, a volá: „Ať je shromáždění požeňáno a hodně dětí se rodí“ (*dulata anžo gako, naete ašite*). Celokmenová shromáždění Ošolů se konají na nejvyšším místě hory, zvaném Bekero. Jsou připravována jakýmsi organizačním výbo-rem složeným z náčelníků jednotlivých čtvrtí a jsou svolávána oběma náčelníky nejprestižnějšího klanu. Před oběma náčelníky jde trubač z klanu koželuhů, za nimi ostatní náčelníci ze zbylých čtvrtí a všichni vystoupají po hřebeni hory až nahoru.

Náčelníci zahajují shromáždění rituálním vzýváním. Rozhodnutí přijatá na Bekeru jsou závazná pro všechny příslušníky kmene a nelze se proti nim odvolat. Zde se vynášejí i ty nejtěžší rozsudky, což znamená, že shromáždění může provinilce i vyobcovat. Kouzelníci, sedící všichni kolem posvátného stromu podle jisté hierarchie, se shromáždění zúčastňují také a promlouvají přímo ze svých míst. Ostatní účastníci shromáždění včetně náčelníků ovšem musí se svým příspěvkem předstoupovat před ostatní na místo vyhraněné řeč-níkům. Kouzelníci však nemají právo vstupovat do diskuse se svými návrhy či poznámkami. Role kouzelníků spočívá v jejich normotvorné přítomnosti, zůstávají mimo debatu a zasahují pouze tehdy, když se shromáždění nemůže dohodnout a když je potřeba zchladit příliš horké hlavy.

V čem je pro nás pozorování tohoto tradičního shromáždění poučné? První zjištění: v prostoru shromáždění vzniká zvláštní sektor, ohraničený prostorově a za přítomnosti různých symbolů, který nazvěme „místo politického děje“.

Nejprve k jeho prostorovému ohraničení: O jeho významu vypovídá mimo jiné to, že jeho vymezení je věnována zvláštní péče, je nezřídka obkrouženo kamennou zídka nebo mírně vyvýšeno (viz Abélès 1983: kap. 1). Vstup na Bekero je označen bambusovou branou. Na sněmovním prostranství jsou kromě kamenných sedátek ještě čestná místa k sezení, posvátný strom a kámen, který se zvedá při přísaze pravdomluvnosti. Výhled na jezera (*konše*) umožňuje být v přímém spojení se světem duchů (*calae*) a s mystickými bytostmi jako je had Dawe, který žije na dně jezera Abbaya. Cesta zákona (*woga oge*), kterou přicházejí kouzelníci a náčelníci, lemují a vymezují tento prostor jako veřejné prostranství.

Samotné shromáždění funguje jako vrcholný sněm posvěcující konkrétní rituály. Nelze jej však uskutečnit bez dvou hlavních rituálů. Stává se například dosti často, že muži dlouze na veřejném prostranství diskutují o veřejných záležitostech, nicméně taková výměna názorů není nikdy označena jako *dulata*, tedy kmenové shromáždění. Místo toho termínu se používá jiný termín (*dubušo*), který odkazuje na stav přítomnosti na místě vyhraněném konání shromáždění (*dubuša*) a zahrnuje veškeré aktivity, které se na prostranství odehrávají: kouření, zábavu, konverzaci, tkaní. O shromáždění lze hovořit pouze tehdy, jestliže přítomní náčelníci provedou rituál s čerstvě natrhanou travou a jestliže vzývají shromáždění stanovenou zahajovací formulí. Zahajovací průvod a úvodní vzývání plodnosti a prosperity má naznačit rozdíl mezi formou politického aktu a jakoukoli jinou formou veřejné diskuse. Tak vzniká „místo politického děje“, k jehož utvoření přispívá jednak specifické ohraničení prostoru (*bale*), dále zvláštní symbolika přístupových cest (*woga oge*) a konečně i vytváření rituálních a symbolických scén na takto delimitovaném jevišti.

Co je důležité si uvědomit, je skutečnost, že toto zjevištnění není pouhou odvozeninou či vedlejším produktem politického aktu. Naopak je možno říci, že tvoří základní podmínku pro vznik politiky vlastní všem lidským společenstvím. Fenomén téhož divadla najdeme i na nejsoučasnejších politických scénách, které ještě více než primitivní divadlo používají principů vizuálních efektů a divadelní režie. Použijeme-li pojem Clauda Riviéra, totiž „politická liturgie“, můžeme říci, že u politické liturgie můžeme rozeznat nejméně dva její druhy. Jedna vzývá celek, konsensus. Druhá využívá divadelních principů kolize a konfliktu. V zemi jako je Francie tyto rituály v politickém životě alternují jako na divadle: v hlavní roli – Svornost nebo Konflikt.

II. Ritualizace politického života

1. Rituály Svornosti

Aniž se musí nějak hluboko orientovat ve francouzské přítomnosti, i vnější pozorovatel tu rozpozná většinu praktik, které antropologové popsali jako rituály daleko exotičtějších společností, než je to francouzské. Ve skutečnosti stačí otevřít plánovací záznamník kteréhokoli z našich politiků, aby pozorovatel zjistil, že nikoli nevýznamná část jejich aktivit je rituální povahy³. Sledujme například jednoho našeho poslance během tří dní, které, jak velí tradice, věnuje v závěru týdne svému volebnímu obvodu. Musela by to být velká náhoda, aby se nezúčastnil vernisáže v nejmenovaném městě, pak se musí přesunout na oslavu výročí osvobození jiného města a ve třetím pak stihne večeri na počest občana či občanky pokud možno kanonického věku (nejlepší je rovná stovka). V sousedním okrese ho však ještě očekávají na slavnostním zakončení zasedání obcí mikroregionu, kde má pronést slavnostní přípitek. To ale ještě není všechno: v neděli ho čeká finále krajského přeboru juniorů ve fotbale. Poslanec si prostě nemůže dovolit se tam aspoň neukázat. Chtělo by to tam být alespoň na předávání poháru a pronést pár slov o nadějích, kterou vkládáme do naší mládeže. Starosta, krajský radní, poslanec parlamentu, ministr, v tomto ohledu to vyjde nastejno: nikdy se nezbaví této časové zátěže, neboť pokládá uvedené rituální tance za přirozenou součást role, kterou na sebe vzal se svým mandátem. Dokonce i na malém městě se stává, že lze brzo ráno potkat zadýchaného ministra, za ním klopýtajícího starostu a pár poslanců ze sousedství, jak spěchají otevřít nějakou víceúčelovou halu nebo domov důchodců. Nikoho to ovšem nepřekvapuje. Není náhodou ten ministr současně poslancem za náš volební obvod? No tak prosím! Vlády pomíjejí, ale rituály trvají věčně. Vždyť i jejich dva základní typy – Zahájení Něčeho a Oslava Výročí jsou pouhé moderní verze dvou dobře známých základních rituálů, a sice rituálu Žehnání budoucnosti a rituálu Smíření s minulostí.

Vezměme si případ zahájení, jakým je například otevření nějaké nové veřejné budovy. V životě by tam nikoho nenapadlo vkročit předtím, než proběhne obvyklý rituál řeči a stříhání pásky. Všichni vědí, co se bude říkat a dělat, ale i tak to všichni bez všeobecného překvapení vydrží až do konce. Připomeňme si dvě takové zahajovací řeči dvou politiků, kteří jsou považováni všeobecně za dva politické protiklady. François Mitterrand otevřel svou řečí provoz na novém nádraží v Neversu a Charles Pasqua tou svou budovu záchranné služby v Avallonu.

³ Jak uvádí Kertzer, "ritual is an integral part of politics in modern industrial societies: it is hard to imagine how any political system could do without it." (1988, 3).

14. února 1986 přijíždí prezident Mitterrand vlakem do departementu Nièvre, tedy do volebního kraje, který zastupoval jako poslanec parlamentu více než 30 let. Je doprovázen příslušnými ministry a generálním ředitelem státních drah SNCF. Na nádraží v Neversu je vítán poslanci tohoto volebního obvodu, krajským hejmanem a regionálním ředitelem státních drah SNCF. Rituál probíhá přesně podle protokolu. Červený koberec čeká na nástupišti, prezident vystupuje z vagonu a vykonává přehlídku čestné roty 7. dělostřelecké brigády. Za potlesku davu míří k východu z nádraží, tam se zastavuje a chvíli zaujatě pozoruje novou budovu. Pak přestřihne pásku a vzápětí odhalí pamětní desku, jež bude navždy připomínat jeho návštěvu. Následován několika stovkami pozvaných se francouzský prezident odebrá na prohlídku budovy a nástupišti v doprovodu přednosty stanice. Přesně za dvanáct minut se průvod vrací na místo, odkud vyšel. Tu je zbudována malá řečnická tribunka. Prezident naslouchá projevu starosty města, jenž je současně poslancem parlamentu za tento obvod. Pak vyslechne proslov generálního ředitele státních drah SNCF. Přichází řada na něj. Připomíná svůj vztah k celému departementu a současně svou radost nad tím, že tu může být právě v době, kdy je volební bouře na spadnutí. Projev je přenášen do zesilovačů před nádražím, aby shromážděný dav slyšel. Pak prezident klade věnec k pamětní desce železničářů, kteří položili životy na oltář vlasti, a míří do nádražního bufetu, kde bylo pro pozvané hosty připraveno malé občerstvení. Cestou ovšem ještě stihne podepsat svou novou knihu majiteli nádražního stánku s knihami a časopisy. Když znovu vchází do haly, zdá se, že má problém prodrat se davem ke svému vozu. Konečně se mu to podaří. Den ovšem zdaleka ještě nekončí. Po celém kraji budou slaveny rituály: předávání medailí, znovuotevření komplexu obytných budov, zastavení na hřbitově...

A nyní druhý příklad: 7. prosince 1987 ministr vnitra Charles Pasqua přijíždí na oficiální návštěvu kraje Yonne. Návštěva se uskutečňuje u příležitosti otevření budovy Centra hasičské a záchranné služby města Avallon. Současně je to ovšem příležitost poobědvat na prefektuře v Auxerre a sejít se s krajskými zastupiteli, s kterými hovoří o své koncepci decentralizace a reformě policie. V samotném Avallonu je ministr doprovázen dvěma koaličními poslanci, krajským hejmanem, krajským prefektem a dalšími místními politiky. Krajský radní za Avallon (z opoziční Socialistické strany) je sice přítomen, ale protentokrát se věnil do davu. Postupně hovoří ministr, starosta města (rovněž za koalici), krajský hejman a velitel hasičů. Tu se ministr uklání praporu a vykonává přehlídku nastoupené hasičské jednotky. Podává všem ruce. Poté zamíří k pásce, která je natažena před vchodem do budovy. Přestřihává ji. Potlesk. Ministr líbá dvě děti oblečené do místního kroje. Je pozdě odpoledne. Přihlízející dlouho čekali v nevlídném zim-

ním počasí. Někteří už dokonce začínali reptat. S příchodem ministra se však všechno změnilo a zdá se, že lidé jsou spokojeni. Po projevech předává ministr vnitra medaile některým hasičům. Poté starosta města předává ministru vnitra městskou medaili za zásluhy. Oba si vzájemně gratulují. Vše se přesouvá k připravenému pohoštění. Ministr potřásá rukama a vyměňuje si několik slov s příslušnými lidmi, kteří mu ukazují nablýskanou budouvu. Poté ministr odjíždí – na mítink do centra města.

Obě uvedené oficiální návštěvy vykazují podobné schéma: čestnou přehlídku, přestřižení pásky, projevy hlavních protagonistů, pohoštění. Tento ustálený protokol vychází z tradičního schématu, ve kterém konec konců nalezneme ve shodě s Lévi-Straussem (1971: 601) oba základní prvky rituálu: a sice jak princip fragmentárnosti, tak princip stereotypu. Fragmentárnost umožňuje variantní příležitostné obměny schématu, například vzájemnou výměnu medailí v Avallonu. Princip stereotypu naopak žádnou změnu neumožňuje, je definován nepominutelnými úkony, jakým je například přestřižení pásky. Vzpomeňme si na obětní rituály Ošolů. Účastníci shromáždění mohou dopředu bod po bodu popsat, co se bude dít, ale když vše propukne, vzrušuje je to tak, jako by se takového shromáždění zúčastnili poprvé. Na moderních otevíracích ceremoniích se setkáváme se stejným jevem: účastníci se zdají být fascinováni inscenovanou akcí. A tak se během minuty ticha nikdo neodváží ani hlesnout. V těchto nejkonvenčnějších situacích se stává, že publikum nespouští oči ze svého velekněze.

Jak už poznamenal P. Smith (1979: 143), rituál funguje jako „myšlenková past“: všemu je uvěřeno tak, jak je to předloženo, neboť nikdo nechce nic víc. Paradoxem politického rituálu je to, že operuje s předstíráním a emocemi, aniž se přesně ví, jak vznikají a fungují. Ví se pouze to, že to funguje a že málokdo se vyhne pokušení účastnit se těchto akcí, pokud dostane oficiální pozvánku. Kdybychom měli soudit podle vzrůstajícího počtu takových akcí, pořádaných každá všude, je jasné, že tento republikánský rituál má před sebou ještě dlouhou budoucnost. Je to především proto, že tento typ rituálu má své přesné místo ve společenské struktuře, která je silně decentralizovaná a ve které je lokální příslušnost důležitým článkem formující individuální a kolektivní příslušnost k celku. Slavnostně otevřít novou budovu nebo vzpomenout výročí významného rodáka, který se o ten který kout zasloužil tak či onak, to jsou příležitosti, které zhmotňují jinak dosti fiktivní vztah mezi politiky a ostatním obyvatelstvem. Nezapomeňme, že poslanec je především poslancem svého kraje. Zakořenění ve volebním kraji je základní vlastnost, kterou poslanec prezentuje ve volbách. Rozvineme-li metaforu o zakořenění, je možno říci, že základním posláním poslance bude „šlechtit, pěstít svůj milý volební okr-

sek“. Současně se bude mít na domovské scéně na pozoru před všemi zde nezakořeněnými, cizími poslanci, kterým v politickém žargonu sám říká parašutisti.

Všimněme si, že politický rituál nelze oddělit od všeobecné koncepce zastupitelství – reprezentace, tedy koncepce, která odvozuje svou legitimitu z teritoriálního dělení. Pro to, aby vznikla a posléze aby byla i udržena tato legitimita, je třeba přes dodržování místních rituálů a zvyklostí dospět k výkonu, jenž nepostrádá odkazy na celonárodní symboly jako je prapor, a nepostrádá udílení medailí a připomenutí národní slávy, což je ozdobou každého řečnického výkonu. Z tohoto pohledu nepřekvapuje, že od obecního poslance až po prezidenta republiky všichni dělají totéž, a to i přesto, že smysl těchto rituálních úkonů by se mohl zdát pozorovateli z jiné planety přinejmenším pochybný.

Tyto rituály však slouží nepochybně přinejmenším dvěma politickým cílům. V první fázi mají vyvolat soulad mezi reprezentujícími a reprezentovanými v otázce vztahu k tradičním hodnotám, symbolům a společné historii, ve druhé fázi pak přenesení pozitivního kolektivního cítění na politickou moc, potažmo na ty, kteří ji reprezentují. I ve zcela odlišných společenských rituálech intronizace, uvedení panovníka do jeho úřadu, nabyvá mnohdy forem okružní cesty po území Koruny. Tu je každá zastávka dobrá k tomu, aby se navodil (inscenoval) úzký vztah mezi hlavním protagonistou – reprezentantem – a jím reprezentovaným lidem. Jak ukázal Geertz (1983), korunovační ceremoniály, během kterých monarcha přebírá vládu nad svým územím, vykazují řadu signifikantních rituálních rysů, jako bylo například mírové procesí během intronizace Alžběty Tudorovny v Anglii v roce 1559, nebo okázalá cesta Hayama Wuruka po Jávě ve 14. století.

2. Rituály Konfliktu

Vybvavili jsme si společně každodenní rituály, které jsou běžnou součástí naší politické scény. Mnozí říknou, že oficiální oslavy a protokolární formality jsou pouhými pozůstatky z časů nedemokratických privilegií a že prodělávají rychlou proměnu. A hned jmenují příklady z opačné strany spektra příležitostných rituálů, zejména příklad politických mítinků a pouličních demonstrací. Tyto rituály, ve světle kterých se jeví politická scéna o poznání dynamičtěji, však stojí na jiných principech.

Zaúťmco v předchozí kapitole citované rituály ztělesňovaly rituály konsensuální, rituály svornosti, pouliční demonstrace představují typ rituálu antagonistického, rituálu konfliktu. Lid v ulicích. Na začátku padají hesla, rozvinují se transparenty: ať už přímo obviňují nebo povolávají k zodpovědnosti, v pozadí stojí vždy hrozba represí, násilím. Jde totiž vždy o demon-

straci síly, která probíhá na základě jasně definovaného schématu: improvizace není na místě, neboť vnitřní řád kolektivní akce se nikdy neodchýlí od pravidel přijatých kolektivním rozumem.

Stejného poznatku se nám dostane při pohledu na jiný rituál konfliktu: na politický mítink¹. Každý politický tábor rozbílí svoje ležení a předvádí sám pro sebe svou vlastní demonstraci síly. K žádnému překvapení tu nemůže dojít: na tribuně stojí řečníci a činovníci vybraní a rozloženi přesně na základě jejich hierarchické posloupnosti v příslušné straně; v sále vesměs sympatizanti téže strany, které bylo třeba dodat i z dosti vzdáleného okolí. Celá hra spočívá v navázání kontaktu mezi oběma skupinami, tedy mezi jevištěm a hledištěm. Vrcholem představení je aplaus na otevřené scéně, výkřiky *bravo*, nebo ještě lépe: *bravo X.Y.!* Protagonisté musejí neustále povzbuzovat interes diváctva o hraný kus. Na řadu přicházejí vyznání, po nichž jedno oko nezůstane suché, sliby, teatrální otázky, na něž se dá odpovědět pouze bouřlivým potleskem nebo výhrůžným mručením a pískotem. Mítink se proměňuje v nefalšované divadelní představení. Režie, kulisy, hudba, aranžmá, to všechno musí podtrhovat jedinečnost zjevu daného kandidáta: sbor z Nabucca je vhodný pro krajně pravicového Le Pena, Sladká Francie od Treneta pro socialistu Mitterranda, šanson od Jeana Ferrata pro šéfa komunistické strany Marchaise. Mítink musí být emocionální událostí prvního řádu, kdy všechny dostupné prostředky slouží dvěma cílům: jednak vytvořit atmosféru sbatření, jednoty všech kolem našeho kandidáta, jednak dát vzniknout bojové náladě vůči všem ostatním kandidátům, kteří jsou tu představováni jako nepřátelé s jediným cílem: porazit je.

Mítinky a demonstrace mají s rituály Svornosti přesto jedno společné: je vyžadována osobní přítomnost hlavního protagonisty. Dále jsou oba dva typy účelově lokalizovány, oba dva typy se skládají z celé řady po sobě jdoucích rituálních úkonů, používají jak verbální komunikaci, tak nonverbální symboly: gesta, práci se symbolickou rekvizitou, pečlivou režii, která respektuje danou divadelní osnovu v pořadí výstupů a jevištních akcí. Nabízí se tu pro srovnání ještě jiná analogie, a sice analogie s církevním obřadem. Transcendentální dimenze takových scén vystupuje do popředí zejména v okamžicích dovolávání se nadmyslových pojmů jako je národ, lid, dělnická třída ap. Dovolávání se těchto představ je tu možné nejen v přímém řečnickém diskurzu, ale i pomocí zástupných symbolů (praporu například). Všimněme si rovněž zcela náboženské dimenze vztahu, jež vzniká na mítinku mezi veleknězem a věrnými ovečkami. V tom okamžiku jsme

¹ Hlučný, vždy v pohotovosti a případně i zneužitý: politický mítink je oblíbená zbraň politického klání a volebního střetu.

svědky rituálu se všim, co k rituálu patří: fragmentárnost a opakování jednoho schématu na jedné straně, na druhé pak dramatizování politického konfliktu: to vše směřuje diváka do „myšlenkové pasti“. Dokonce tu nacházíme i všechny čtyři principy rituálu: sakrálnost, teritoriální ohraničení, přimát protagonistů a přítomnost kolektivních symbolů.

3. Politika jako divadlo současnosti

V současnosti je politika nerozlučně propojena s velkými médii. Je to hlavně televize, která nabízí diváctvu možnost sledovat politické představení. Volební kampaň, rozhodnutí a činy mocných. Hlavní politické události jako by se nestaly, pokud je televize nepřenesla na naše ploché obrazovky. Výroba obrázků pro lid tak doznala značných proměn a v televizním věku vyprodukovala nový dramatický žánr. Velké politické mítinky jsou připravovány tak, aby mohly být okamžitě přenášeny televizí. Tak během prezidentské kampaně řekl François Mitterrand přesně od 20.00 hod., aby mohly hlavní zpravodajské relace hlavních francouzských televizních stanic zařadit do svých vydání přímý vstup z jeho projevu (Pourcher, 1990, 87). Rovněž samotný styl těchto akcí se změnil tak, aby vyhovoval stylu běžnému v televizních debatách. Dokonce se zdá, že se politická scéna v tomto ohledu sama přizpůsobuje pravidlům mediálního trhu. Veřejný činitel musí být dnes především dobrý řečník. Synonymem pro televizní výmluvnost je dnes především jednoduchost. Důraz je vedle obsahu dáván hlavně na formu projevu; politik musí umět „prodat“ svůj politický „produkt“.

Jedním z nejzřetelnějších jevů, které má na svědomí mediální inflace, je banalizace události. Neustálé opakování týchž obrázků, všudypřítomnost stále týchž tváří a jejich stále stejných slov vyvolávají efekt opotřebování. Možnost přepnout z jednoho programu na druhý svádí k pokušení vytvářet z politické scény pouze jednu z částí pestrého kabaretu zábavných pořadů a fotbalových utkání, přičemž je jasné, která z nich v této volné soutěži vítězí. K tomu, aby to mohla být politika, je třeba použít specifickou dramaturgii. V období volební kampaně je třeba udržovat neustálé napětí, a to prostřednictvím protichůdných výzkumů veřejného mínění či přímým střetem protikandidátů na televizní obrazovce. Vše musí vyvrcholit v době celovečerních přímých volebních přenosů. Volby se stále více podobají televiznímu seriálu, ve kterém musí zvítězit sympatická tvář nad myšlenkami (jsou-li jaké). Volební televizní souboj Jacquesa Chiraka a Édouarda Balladura během prezidentských voleb v roce 1995 přilákal k obrazovkám rekordní počet diváků právě proto, že svedl dohromady „dva přátele, kteří se znají už třicet let“. Dojemná scéna byla dovedena k svému vrcholu tím, že tato televizní debata zcela zvrátila strukturu volebních preferencí a přivedla Jacquesa Chiraka do prezidentského křesla.

Televize se stala mediální silou, která dokáže událost nejen přenášet, tedy zprostředkovat, ale dokonce ji i vytvářet. Cesta Jana Pavla II. do rodného Polska v roce 1979, rok po jeho zvolení papežem, byla ve své době příkladem zcela neočekávaných možností a role, již bude hrát televize v informačním věku. Papež si přál osobně sloužit okázalou mši na počest 900 let smrti svatého Stanislava, který je spolu se svatým Vojtěchem a Pannou Marií jedním ze tří hlavních patronů Polska. Podle katolické hagiografie symbolizuje svatý Stanislav odpor proti královské zloůli. Byl popraven králem Boleslavem II. Smělým, jehož jako krakovský světec biskup exkomunikoval z církve. Komunisté ovšem učinili pro změnu hrdinu v rámci jeho odporu proti církvi a slavili ho jako pokrokového panovníka v rámci oslav tisícího výročí Polska. Je jasné, že iniciativa Jana Pavla II. nebyla přijata oficiálními představiteli Polské lidové republiky s velkým nadšením. Ti ovšem velmi stáli o papežovu návštěvu. Podařilo se jim odložit ji o jeden měsíc a využít ji ke svému vlastnímu prospěchu. Odložený příjezd papeže se odehrál u příležitosti jiného kulatého výročí – 35. výročí vzniku Polské lidové republiky.

Tedy stalo se, že ještě než papež přijel, jeho cesta se stala symbolickým aktem, který nastolil problém dvou protichůdných interpretací dějin. Každá strana byla vyzbrojena svou dějinnou referencí, od které se měla odvíjet snaha publika o pochopení smylu události. Na papežově straně to bylo zavraždění svatého Stanislava, na straně druhé vznik komunistického polského státu.

Návštěva Jana Pavla II. měla na další běh událostí mimořádný vliv. Podle názoru J. Kubika (1994, kap. 5) znamenala „symbolický zvrát sil“. Na jedné straně k tomuto zvrátu došlo v rámci samotného papežova projevu, jehož argumentace byla vystavěna tak, že na svém vlastním, totiž katolickém hříšti, podkopával základy komunistické ideologie. V té době však již katolická i laická opozice používala obdobné argumentace. Více než tento verbální čin znamenala pro budoucí vývoj velká shromáždění pod širým nebem, kterých se účastnily milióny věřících. Od uvědomění si vlastní pospolitosti a síly byl už jen krůček k poznání, že se tato síla může postavit stávající moci. Komunisté pochopitelně zorganizovali vlastní monumentální oslavy a zavalili náměstí manifestacemi oslavujícími Polsko a jeho Stranu. Ovšem byla to sebezničující akce. Během papežovy návštěvy, kdy milióny věřících reagovaly zcela spontánně, vystoupil na povrch umělý a mystifikační charakter komunistických rituálů. Disciplinovanost davu a mimořádně emotivní atmosféra během papežovy návštěvy ještě zvýraznily kontrast mezi spontánní atmosférou náboženských shromáždění a rutinní nudou komunistických defilé. Akt společného prožívání rituálu, založeného na hodnotách zcela protichůdných vládnoucích ideologií, hluboce změnil sebevědomí lidí.

Kubik (1994) v této souvislosti mluví o „revoluci obřadů“. V každém případě je jasné, že papežova návštěva znamenala pro režim velkou ránu. I když papežův projev byl velmi kritický, byl to především samotný obřad, který otřásl základy režimu a jeho legitimacy. Na konkrétním případě ukázal, na jaké bázi může stát politické společenství (v tomto případě například na vztahu papeže a jeho oveček), a umožnil vzniknout úvahám o vytváření nové legitimacy politické scény v Polsku. Krátce řečeno, rituální obřad konkretizoval takovou alternativu. Na tomto příkladu je zřetelně vidět význam události, která byla současně jak rituálním obřadem, tak politickým aktem, tak mediální událostí. Je jasné, že taková událost nemůže fungovat izolovaně a že se stává sama o sobě politickým děním. Aktivně vystoupit svou přítomností a komunikovat tím svou příslušnost k celku přísluší těm kruciólním chvílím v dějinném vývoji, kdy se politická aktivita „reprezentovaných“ neomezuje pouze na vhození hlasovacího lístku do volební urny. V takovém případě jde o skutečný test legitimacy režimu. Papežova cesta do Polska byla prostřednictvím slov a činů hlavního protagonisty příběhu politickým aktem destabilizujícím komunistickou autoritu, i když sama formálně nikde nevybočila mimo hranice symbolů a rituálních pravidel⁵.

Tento akt, jehož geopolitické důsledky byly, jak známo, značné, by nemohl mít takový význam, kdyby nebyl součástí celkové, řekněme globální mediální dramaturgie. V televizním zpravodajství dostal papežův návrat do Polska punc celosvětové události číslo jedna. Divákům byl představen jako událost prvořadého významu, jejíž televizní přenášení dokonce vnese chaos do jinak ustálené struktury televizních programů. Cesta byla líčena jako sled epizod dobrodružného televizního seriálu. Diváci byli drženi v napětí do posledního okamžiku a před svými obrazovkami si připadali, jako by sami byli poutníky. Tato mediální „prezentace papeže jako cestovatele“ (Dayan 1990) názorně ilustruje velkou sílu mediální informace. Režie inscenace se tak stala základní složkou politického aktu. Cesta Jana Pavla II. do Polska nebyla pouhou pontifikální cestou. Byla současně i cestou ve smyslu „návratu do zaslíbené země“ či cestou ku „znovudobytí ztraceného území“. Byla hodnocena i jako manifestace síly ze strany Vatikánu (Tady ožila vzpomínka na slavný Stalinův vtíp: „Cože, papež? Kolik divizí?“). Papežův pobyt v Polsku předznamenal jak svým průběhem, načasováním i prezentací novou situaci na globální scéně.

⁵ Je to stejný jev, který Augé (1994, kap. 4) označil jako „dalekosáhlý rituální akt“, charakterizovaný nepřítomností konatele aktu a jeho příjemců na jednom místě a nesplněním podmínky opakovatelnosti rituálu, neboť jeho hlavním smyslem je změna stavu, ve kterém probíhá.

Zatímco se proti sobě často staví divadlo a život, představení a stav, je myslím jasné, že obraz věci je konstitutivním prvkem věci samé, a tedy i současně politické reality. Je možné stavět magii obrazovky a moc medií proti zažitým politickým rituálům zděděným z pradávných dob. Na jedné straně se zdá, že nové technologie vítězí. Ale je třeba si uvědomit, že pro politika, chce-li uspět a neosvědčí-li se mu starý zprostředkovatel jeho diskurzu, je třeba sáhnout po novém. Na druhé straně politický diskurz sám o sobě vždy tihne k tradici, ať už implicitně nebo explicitně.

K jiné diferenciaci dochází tím, že moderní komunikace má sklon upřednostňovat individualitu před kolektivem. Televizní divák očekává na obrazovce výraz tváře, všimá si tónu hlasu. Dobrý politický lídr je ten, kdo dokáže být jedinečný i v tomto směru, nezřídká za pomoci imagemakerů a jiných specialistů z audiovizuální branže. Naopak v rámci rituálu má jeho vykonavatel vždy tendenci upozadit svou osobu, aby do popředí vystoupily symboly a rituální akty, které vykonává u vědomí, že jej samotného přesahují a že vycházejí z kolektivní paměti a rovněž jejich význam spočívá v zájmech společenství. Dominantní je tu systém hodnot a symbolů reaktualizovaný rituálním aktem. Poslední odlišný aspekt současné politické komunikace je ten, že je deterritorializován, není vázán na jediné místo. Lídr může okamžitě promlouvat k celé planetě o čemkoli, co ho napadne. Není potřeba přemísťovat sebe nebo dav. Každý zažívá politiku ve svém televizním křesle. To je další rozdíl oproti rituálním praktikám, které jsme zmiňovali výše a které vždy pracují s fenoménem vymezení teritoria pro rituální akt.

Tyto poznámky jasně naznačují, že dochází k jistému přeryvu mezi moderní politickou komunikací a různými rituálními akty, které až dosud přetrvávaly v tradičních společenstvích: sakrálnost, tradice, upozadování individuality ve prospěch kolektivních hodnot a teritoriální ohraničení rituálních politických praktik. Alespoň na první pohled skutečně k něčemu takovému dochází. Je třeba si ale uvědomit, že nové podoby politické komunikace nenahrazují automaticky praktiky, které si podržely svou životnost dodnes: Slavnostní otevírání a vzpomínkové oslavy z politického života nezmizely. Spíše než hledat reálnou diferenciaci rituálních a mediálních praktik je třeba se ptát, jestli mediální praktiky nevytvářejí nové politické formy, jež jsou výsledkem vzájemného působení starých rituálů a nových možností komunikace. Stejná otázka by měla být položena s ohledem na reprezentaci politické moci. Prezidentské volby jsou vhodným příkladem k tomu, abychom si uvědomili, jakým způsobem politika kříží obsah politických proklamací s roztodivným symbolickým aparátem, posbíraným z ještě roztodivnějšího historického kontextu.

III. Reprezentace politické moci

Centralizace a personifikace politické moci představují společný znak mnoha současných politických režimů, Francii nevyjímaje. Prezidentský systém zcela vyhovuje mediální scéně. Tento systém, který se ve Francii datuje od generála de Gaulla, přetvořil dosud více či méně protokolární funkci v roli hlavního protagonisty politické scény. Prezidenti III. a IV. republiky hráli na této scéně druhé housle. Ani silná osobnost, jakou byl například prezident Vincent Auriol, nedokázal pozdvihnout prezidentskou funkci z této podřadné role, a to i přesto, že hrál klíčovou roli v zákulisí politické scény během mnohých vládních krizí, jež probíhaly za jeho působení ve funkci. Gaullismus spočíval právě v tom, že chtěl odstranit tuto slabinu výkonné moci. Spočíval v postavení prezidenta jako hlavního hybatele francouzské politické scény a postavu ztělesňující Francii jak na domácí scéně, tak vůči zahraničí. Dlouho se mělo za to, jak o tom svědčí celá řada komentářů vztahující se k ústavě Páté republiky, že de Gaulle prosadil ústavu šitou sobě na míru. A že hlavní hrdina ústavy z 18. června 1957 si sám pro sebe nemohl zvolit jinou roli než roli nejmocnějšího vládce ve své zemi. Ale jak víme, největším kritikem následného stavu, totiž prezidentské všudypřítomnosti na politické scéně, nebyl nikdo jiný než opoziční politik jménem François Mitterrand.

Francouzi v průběhu let přijali a zvykli si na roli, již hraje na jejich politické scéně silný prezident. V šedesátých letech se ještě polemicití žurnalisté pozastavovali nad „personifikovanou mocí“, satirický časopis *Le canard enchaîné* psal s gustem o „dvorských intrikách“, analogie mezi císařstvím a gaullistickým režimem byly tu velmi oblíbené. Současně se však už začala prosazovat myšlenka, že v rámci parlamentního systému, postaveného na stranickém systému, neexistuje jiná alternativa. Následovníci Charlese de Gaulla tak vždy pouze posilovali prezidentský režim. Georges Pompidou, nad jehož prezidentstvím se vznášel generálův stín, i jeho následovník Valéry Giscard d'Estaing vždy dbali na to, aby ukázali svou politickou dominanci, zejména na půdě zahraniční politiky. Ztotožnění prezidenta s Francií a naopak se na základě gaullistické tradice podařilo prosadit i v zahraničí díky aktivitě francouzských prezidentů na zahraniční scéně. O těchto aktivitách byli Francouzi informováni z médií jako o věcech prvořadého významu. I když zahraniční politika měla nesporný vliv i na vnitřní politické klima, neboť díky této prezidentově roli Francouzi i vnitřně přijali prezidentský systém, tato reprezentativní úloha vůči zahraničí jej současně, do jisté míry, diskreditovala. V tomto ohledu je nejcharakterističtější příklad prezidenta Giscarda.

Počátky jeho prezidentského mandátu byly plny nadějí. Giscard vyhlížel jako mladý a dynamický prezident, připravený vypořádat se s konvencemi

a modernizovat archaické politické zvyklosti ve Francii. Na svou vlastní prezidentskou inauguraci do Elysejského paláce přijel svým vlastním autem, zdálo se tedy, že za jeho vlády nebude tolik dbáno na protokol a že se prezident přiblíží prostému lidu. Ve skutečnosti však byl velmi rychle absorbován ne tak problémy vnitřní politiky, jako spíše mezinárodními vztahy, které z prezidenta činí protokolárního cestovatele od jednoho hlavního města k druhému. Tak se stalo, že obraz prezidenta doznával povážlivých trhlin, z moderního prezidenta se stával obrázek na společných přehlídkách a z předávání i přebírání nákladných darů⁶. A na konci svého prezidentského volebního období byl Giscard už nezakrytě srovnáván s absolutním monarchou. Ale i tentokrát se stalo, že nebyl viněn samotný prezidentský systém, ale pouze nositel prezidentského úřadu. Prezidentský systém se naopak ukázal jako velmi solidní politická pozice i pro toho, kdo vyhrál prezidentské volby v roce 1981 a kdo byl na úplném počátku jeho nejskaldnějším odpůrcem, pro nového prezidenta Françoise Mitterranda.

Pohled na proces inscenování moci na politické scéně během 14 let jeho působení v prezidentském úřadu je v tomto smyslu zcela charakteristický. Kromě jeho zřetelně anekdotického aspektu má jasné didaktické jádro, které dává nahlédnout do zákulisí inscenování politické moci a na role jejích protagonistů. Scénou této politické moci je bezpochyby Republika, tak jak se formovala s mnohými peripetiemi v posledních dvou letech. Od svého nástupu k moci prezident Mitterrand viděl svou roli jako ztělesnění, zosobnění Republiky a jejích dětí, totiž celého národa. V tomto smyslu bylo celé jeho úsilí napřeno k tomu, aby dával soustavně najevo své odhodlání ztotožnit zájem prezidenta se zájmy Republiky. Jeho myšlenka, nesčíslněkrát opakovaná, totiž být „prezidentem všech Francouzů“, je základním východiskem pro pochopení Mitterrandova politického chování. Nás pro naše účely samozřejmě zajímá, jak svou roli v průběhu svého účinkování na politické scéně zvládl.

Když nastoupil do prezidentského úřadu, měl pověst věčného oponenta vůči všemu, mluvčího celé levice, který nenechal na pokoji ani jednoho z dosavadních pravicových prezidentů Páté republiky. Veřejné mínění se dosud nevzpamatovalo z prvního vítězství opozice po dlouhé době a mnozí předpovídali, že na základě poslední levicové zkušenosti, totiž zkušenosti s Lidovou frontou z období těsně před válkou, levicová vláda nebude mít dlouhého trvání. Ale mylili se. Leitmotiv přetrvávání, udržení moci začne

⁶ Např. skandál kolem diamantů, jež mu daroval císař Bokassa, velmi Giscardovi uškodil a měl pro něj ničivější výsledky i v prezidentských volbách roku 1981.

progresivně postupovat celou Mitterrandovou politikou. Být prezidentem všech Francouzů a vládnout v dlouhodobém časovém horizontu, to jsou základní body politické mizanscény v prvních letech od roku 1981. Z nich byla odvozena režijní koncepce inscenování vztahu mezi prezidentem a národem. Nebudeme tu popisovat všechny peripetie, jimiž tato hra prošla, ale spíše upozorníme na hlavní prvky, jež utvářely mitterrandovskou scénografií, přičemž si všimneme také vývoje toho, co bylo určováno jako přijatelné pro oči a uši platících diváků.

V režijní prezidentově práci lze pozorovat obě hlavní divadelní kategorie, totiž kategorie prostoru a času. Naše úvahy se budou ubírat směrem k nalezení vztahu těchto dvou kategorií vzhledem k jednání prezidenta jako režiséra a aktéra představení.

1. Mitterrandovský prostor

Už v rámci své předvolební kampaně vystupoval prezidentský kandidát Mitterrand jako „muž odněkud“. Pro svůj předvolební agitační plakát požadoval před tradiční francouzskou vesnicí, přičemž na plakátě bylo napsáno „Klidná síla“. Z plakátu jasně čteme Mitterrandovu vůli přihlásit se ke svému spojení s venkovem. Vesnice, kterou si Mitterrand vybral pro svou fotografii, se nachází v kraji Nièvre, tedy v kraji, který Mitterrand zastupoval přes třicet let jako poslanec v parlamentu. V tom směru je paradoxní skutečnost, že celá volební kampaň levice byla vedena pod heslem změny. Toto heslo se však obracelo především k obyvatelům městských aglomerací, v případě socialistické volební kampaně tedy především k dělnické třídě a ke středním vrstvám. Venkovská Francie se tradičně kloní spíše doprava a současný prezident Jacques Chirac, bývalý ministr zemědělství, zůstal na venkově velmi populární dodnes. Diskurz Mitterrandova volebního plakátu lze tedy číst jako snahu o uklidnění případných levicových voličů, kteří by mohli být zneklidnění radikálním socialistickým programem a programovým spojením s komunisty. Dá se tento postup označit jako oportunistický? Jen částečně. Neboť další vývoj ukáže, jak nový prezident po svém vítězství bude i nadále lpět na svém vztahu k venkovu a dále rozvíjet tento obraz, který stál na počátku jeho prezidentské kampaně.

⁷ Pozn. překladatele: v originále La force tranquille, formálně identický slogan z předvolební kampaně Křesťansko-demokratické strany – Československé strany lidové z 90. let, tedy z doby, kdy stál v její blízkosti prestižní francouzsko-český politický novinář a český ministr kultury Pavel Tigrid. Tento Mitterrandův billboard a slogan vstoupil do dějin politické reklamní tvorby a je v mnoha francouzských studiích zabývajících se politickou reklamou označován za nejúspěšnější politický plakát všech dob.

Hned na počátku svého působení v Elysejském paláci pozval nový prezident na oficiální návštěvu své přátele z Nièvre, místní poslance, starosty atd. Během obou svých volebních období nikdy nepřestal veřejně i neveřejně dokazovat, že mu jeho volební departement přirostl k srdci. Kromě oficiálních cest u příležitosti slavnostního otevření různých budov a zařízení nebo u příležitosti oslav různých výročí cestoval do Nièvre i soukromě, což umožňovalo prezidentovi udržovat i nadále místní kontakty. Jak uvedl v jednom ze svých projevů, Nièvre nebyl pro něj obvod, který ho volil, ale i obvod, který si zvolil on sám svým srdcem⁸.

Mitterrand, muž věrný jako pes, pěvec venkova a vkořenění do půdy, to je výchozí obraz nového prezidenta, zvýrazněný ještě svou literární dimenzí. Prezidentova záliba v prozaicích, stejně emocionálně svázaných s krajem Nièvre, jako například Jacques Chardonne, i jeho fascinace tamní přírodou, jako například horou Vézelay, jej staví do tradice vidění Francie jako Francie venkova, v jistých aspektech bližší Francii Barrèsově, než té Francii, jak ji viděli socialističtí lídři Jaurèsem počínaje. Jestliže byl Mitterrand ve svých počátcích, pod vlivem své výchovy a prvních politických zkušeností, blíže tomu barrèsovskému, kultovnímu pojetí Francie, nelze nevidět, že v jeho politickém diskurzu zcela chybí nacionalismus. Dokonce se úzkostlivě vyhýbal i slovu „nation“, národ, a kdykoli to bylo možné, nahrazoval ho slovem „pays“, země. Pays je výraz velmi výmluvný pro mitterrandovský diskurz, neboť zahrnuje jak celostní význam slova pays ve významu země jako „území celého státu“, tak druhý význam toho slova ve francouzštině, tj. význam země jako „kraj, krajina“ ve smyslu českého rčení „to je kraj (krajina) mého srdce“. Ve francouzštině znamená výraz „je suis du pays“ totéž co v češtině: „jsem z tohoto kraje“ znamená příslušnost k jisté územně dané místní kolektivitě.

V televizních vystoupeních, ve kterých se Mitterrand obracel k „celé zemi“ (nikoli tedy k „národu“), používal zásadně oslovení „mes chers compatriotes“, neboli „mí drazí krajané“. Upřednostňoval toto všelejší oslovení jednoznačně před „Français, Françaises“, jež bylo milé jeho odvěkému politickému rivalovi Charlesu de Gaullovi. Pojem země, vlasti v geografickém smyslu, u Mitterranda jednoznačně dominoval nad pojem národa a vlasti ve smyslu nacionálním. Tato jeho idea jako by chtěla zvýraznit společnou historii sdílenou na jisté části „území Země“ a spíše potlačit gaullistickou vizi věčné Francie, jejímž zosobněním, inkarnací, je veliký národ a jeho velcí mužové. U Mitterranda vidíme Francii jako důvěrně známou

⁸ Viz Abélès (1990, kap. 3). Jak zaznamenali Favier a Martin-Roland (1990: 555), Mitterrand podnikl během svého prvního sedmiletého funkčního období do Nièvre celkem 20 oficiálních cest.

krajinu, konkrétní zemi s jejími krajovými odlišnostmi, s obyvatelstvem pevně srostlým se svým krajem. Francii neideologizovanou, zemitou, jíž historie vtiskla velkou různorodost i impuls k dalšímu rozvíjení této různosti v rámci celku. Tato scénografie byla jevištně naplněna nesčíslnými prezidentskými cestami. Na rozdíl od prezidenta Giscarda, který dával přednost „bdělému pohledu na Francii“ prostřednictvím hlavních médií, Mitterrand dával přednost konkrétnímu styku se svou „zemí“.

Jako prezident udržoval neustálý a nikterak formální kontakt s místními politiky, kteří v národním formátu rozhodně nestáli na výsluní zájmu veřejnosti či médií. Pro Mitterranda znamenali svou znalostí komunální problematiky nedocenitelné zázemí. Na svých cestách po celé Francii mohl za jejich asistence Mitterrand hovořit nejen ke konkrétní místní problematice, ale použít příležitosti a tu a tam na základě místního problému hovořit o věcech velké politiky či trosit enigmatické věty dalekého dosahu. Nějaký čas před druhým obdobím kohabitace s pravicovou vládou za svého mandátu navštívil město Fréjus, jehož starostou byl pravicový politik François Léotard, což okamžitě vyvolalo spekulace o Léotardově budoucím politickém osudu. Několik prezidentových slov stačilo k dlouhotrvajícím úvahám, zda snad náhodou neimplikovaly starostovu nominaci na post předsedy vlády. Takových příkladů, kdy prezident pravděpodobně záměrně testoval veřejné mínění neurčitými náznaky, bychom mohli citovat bezpočet. Místní podmínky Fréjusu k tomu byly ideální scénou. Prezident mohl mluvit s Léotardem daleko bezprostředněji na radnici ve Fréjusu než by s ním mohl mluvit doma v Elysejském paláci. Bylo běžné, že se s důvěrnými informacemi naoko svěřoval i novinářům, dávkování těchto informací však měřil pečlivě na miskách vah, aby po očekávaném zveřejnění informace a případné záporné reakci veřejnosti mohl snadno a bez následků říci svým spolupracovníkům: demontujte to.

Během první kohabitace Mitterrand často využíval cest na venkov k takovým cílům. Byl totiž z velké části zbaven možnosti významně spolupřezhodovat o vnitřní politice státu, byl však za každou cenu rozhodnut neztratit roli hlavního hrdiny na domácí politické scéně. Cesty na venkov k tomu byly ideální příležitostí. Současně nepřestával zdůrazňovat svou roli nadstranického arbitra ve věcech vnitřního politického života země. Tím nepřímou, *a contrario*, svého politického protivníka a soupeře v budoucích prezidentských volbách, předsedu vlády Jacquesa Chiraka, představoval v roli člověka nízkých stranických zájmů. Mitterrandovým politickým protivníkům trvalo poměrně dlouho, než vůbec tuto prezidentovu strategii zaregistrovali. Mitterrandovi se dokonce podařilo tím, že do poslední chvíle neohlásil svou kandidaturu na post prezidenta ve druhém funkčním období, zůstat i ve volebním kontroverzním klimatu v pově-

domí jako „nadstranický kandidát“, pracující pro harmonii a svornost celé země.

Znovuzískání prezidentského mandátu v době kohabitace s pravicovou vládou bylo výsledkem politické hry, vedené prezidentem z venkova. Jeden příklad za všechny: během studentských protestů na konci roku 1986, které pro Chirakovu vládu znamenaly reálnou hrozbu, prezident využil příležitosti návštěvy města Auxerre, kde se zúčastnil vzpomínkové slavnosti na významnou osobnost tohoto města, kterým byl Paul Bert, jeden ze zakladatelů republikánského, státního školského systému, aby pronesl projev o nezbytnosti větší tolerantnosti ve společnosti. Tím současně postavil sám sebe do role nejvyššího arbitra tolerance, sjednotitele, ale současně protektora jedné skupiny, v tomto případě studentů, a nepřímou tak vzkázal vládě, že má respektovat jejich práva a lépe vyslechnout jejich požadavky.

Vztah k venkovu, který u Mitterranda vidíme od jeho prvních volebních plakátů, je tedy významnou součástí jeho politické role, kterou vytvářel na politické scéně své „země“. Je to však opravdu uzavřené, převážně venkovské teritorium, které ostatně sugeruje i volební plakát z roku 1981? Jak uvidíme, tento koncept se ukázal jako plně kompatibilní i s celonárodními problémy prvního řádu, jakou se stala například v polovině 80. let masivní imigrace. Mitterrand tu vystupuje v roli ochránce Francie jako azylové země, respektující a integrující kulturní rozdíly. Nástup hlavního protivníka z tábora krajní pravice, Jean-Marie Le Pena, tuto roli ještě zvýraznil. Francie se v prvním plánu jevila jako Francie dvou táborů: jedna Francie byla vstřícná, respektující rozdílnost, druhá chladná, xenofobní. Převážná většina mladých lidí se logicky přimkla k mitterrandovskému konceptu, zrodila se tak „Mitterrandova generace“, základní článek a hlavní heslo prezidentovy volební kampaně v roce 1988. Z „klidné síly“ se stala „Mitterrandova generace“ a zdálo se, že se dějiště zájmu přesunulo z venkova na předměstí.

Druhá Mitterrandova volební kampaň byla skutečně vedena v tomto duchu, se zásadním zaměřením na mládež a problematiku předměstí. Velice významným okamžikem v předvolebním období bylo, kdy slavný nonkonformní zpěvák Renaud, populární mluvčí mládeže z předměstí, věnoval prezidentovi písničku s nepřeložitelným francouzským názvem „Tonton, laisse pas béton“, vyzývající Mitterranda (přezdívaného tehdy Tonton, tedy Strýček), aby nenechal Francii na holičkách, doslova, „aby ji nenechal padnout“ (tj. ve fr. tomber). *Béton* (což je slangová přesmyčka slova *tomber*) pak ve druhém významu této slovní hříčky znamená: „Strýčku, ty nenechat beton“, v čemž lze už zřetelně číst narážku jak na paneláková předměstí, tak na problematiku povýtce černošské imigrace, která v nich žije. Problematika předměstí, nezbytnost velkorysé urbanistické politiky se také staly dominantními oblastmi zájmu druhého Mitterrandova volebního

období. Prezident se obklopil architekty a urbanisty (jedním z nich byl například Roland Castro), kteří byli přímo v terénu konfrontováni s problémy, které velkorysý plán pro rehabilitaci předměstských čtvrtí přinášel. Přesto prezident svou venkovskou Francii, klidnou sílu, neopustil docela. Často na venkov zajížděl a neváhal použít své osvědčené regionální politiky ani v obtížném období před parlamentními volbami v roce 1993.

Poté, co pečlivě zvážil všechna pro a proti, rozhodl se vystoupit v televizi těsně před volbami, které podle všech dostupných údajů neměly pro levici dopadnout nejlépe. V tomto projevu shrnul všechny úspěchy, které přinesla jeho dvě funkční období. Pravidla hry tohoto televizního pořadu, který vysílala veřejnoprávní televize France 3, byla dána takto: prezident odpoví na otázky televizních diváků reprezentujících různé sociální kategorie i různé oblasti Francie. Mitterrand byl připraven tak, že v každé své odpovědi učinil vtipnou narážku na regionální původ svých tazatelů. Současně sdělil jednomu, že i on je původem z kraje Charente, druhému pak, že problém dálniční dosažitelnosti středu Francie zná velmi dobře, neboť už kdysi jako poslanec kraje Nièvre o něm se svými místními přáteli hovořil a že přátele má dodnes tam a tam, atd. To stálo Mitterranda několik sarkastických poznámek na stranách satirického týdeníku *Le Canard enchaîné*, svůj cíl však tento pořad, přes výhrady některých komentátorů, kteří mu vytýkali jistou nepřesvědčivost, splnil.

Ještě jednou se prezident rozhodl vyzdvihnout svou *Francii venkova*, jejíž byl autentickým představitelem a prestižním mluvčím. Cílem bylo tentokrát «sjednocení Francie». I prezident de Gaulle viděl sám sebe v roli velkého sjednotitele, ale to bylo ve jménu jeho koncepce Francie jako ideálního státu, byl to spíš účelový program. Přesvědčení, že Francie je vyvolena k tomu, aby dala světu velký národ, mělo občany sjednocovat. U Mitterranda to už nebyl ideál sjednoceného národa, ale spíš konkrétní a každodenní realita života země, která je nadána mocí sjednocovat své obyvatele. Legitimita prezidentského úřadu je dána tím, že jej zastává člověk nadaný schopností reprezentovat tuto sjednocující moc a potírat moc opačnou, rozdělující. Být „prezidentem všech Francouzů“ znamenalo v době, kdy rozpory a různé názory přicházely ze všech stran, především schopnost zvládat tuto sjednocovací roli.

Postava prezidenta v této úloze sjednocovatele se odrazila i v lidové symbolice, a to tehdy, kdy se všeobecně začalo Mitterrandovi přezdívat Tonton. Ať už byl reálný původ slova jakkoli bizarní⁹, samotný fakt, že tato

⁹ Tonton bylo původně krycí jméno, přidělené prezidentovi tajnou službou pro účel kódovaných sdělení mezi jejími složkami. Bylo vyraženo satirickým časopisem *Le Canard enchaîné* a široce popularizováno i ostatními médii.

de facto milá přezdívka zaznamenala takový úspěch, svědčí o mnoha věcech. Tonton, tedy Strýček, je postava starající se o své synovce, která ovšem nemá stejnou autoritu jako otec. Strýček není obávaný, strýček je svým synovcům spíš blízký. Jestliže v něčem vítězí, pak je to díky své laskavosti. Dokáže poslouchat a v případě potřeby i pomoci. Tonton je naladěný vždy pozitivně. Mitterrand dokázal postavy Tontona obdivuhodným způsobem využít. Nestylizoval se do role „otce národa“, ale spíš do role spravedlivého ochránce, strýčka.

Později, na konci prvního funkčního období, byla přezdívka Tonton postupně vytlačována jiným označením, a sice Dieu, Pánbůh, se zřetelnou narázkou vůči prezidentově aspiraci na věčnost. Bylo spojeno s celou řadou obrazných scén, vztahujících se k pojmu scénického času a které jsou základním kompozičním prvkem inscenace v duchu republikánského politického kalendáře. Této problematice politického času se budeme věnovat nyní.

2. Mitterrandovský čas

V roce 1981, v době nástupu nového prezidenta k moci, byla na pořadu dne především Změna. Změna byla očekávána jak socialistickými voliči, tak těmi, kteří viděli v programu zestátnování pouze prostředek, jak rozbít stávající ekonomický a sociální řád. Je pravda, že volební program socialistů se kapitalismu dotýká velmi přímo, zejména s ohledem na stoupající negativní roli monopolů ve Francii. Levice sama sebe považovala za stranu sociální spravedlnosti, a tak se první legislativní návrhy nového prezidenta skutečně týkaly postavení pracujících. Kromě sociálních požadavků se vzápětí objevilo nové heslo: „Změnu života!“ V euforii po vítězných volbách zavládl nejen atmosféra nadějí na lepší, spravedlivější společnost, ale i naděje, že každodenní život lidí se rychle změní. Jak vidíme, změna ovládla politikou forbinu: zdálo se, že politika může nejen změnit společnost, ale že dokonce může změnit i život.

I když téma změny v této době zcela ovládlo mitterrandovský diskurz, prezident se snažil od počátku být i ztělesněním jisté continuity. Striktně a okázale respektoval všechny ústavní orgány Páté republiky i atributy prezidentské funkce. Od svého nástupu do úřadu prezidenta se snažil dát své roli majestátní rámec. Na rozdíl od Valéryho Giscarda d'Estaing bylo vyloučeno, aby si hrál na úředníka z lidu a do Elysejského přijel svým autem. Velmi dbal na respektování protokolu a tradičního dekoru obklopujícího postavu prezidenta. Jeho chování, gestikulace, neproniknutelný výraz tváře, tím vším zanechával na divácích mocný dojem.

První veřejnou manifestací francouzského prezidentského majestátu byla návštěva Pantheonu, kam přicházejí všichni nově zvolení prezidenti,

aby zde absolvovali rituální obřad. Nový prezident vstupuje do Chrámu Republiky se členy své rodiny a blízkými spolupracovníky, následován mohutným davem, za zvuků Beethovenovy 9. Symfonie. Do krypty, kde jsou pohřbeni velcí mužové Francouzské republiky, však vstupuje sám. Ceremoniál je přenášen televizí a má vysoce symbolický význam: nový prezident jím vstupuje do historie Republiky. Prezident Mitterrand absolvoval tento rituál jako pokračovatel tradice. Sestoupením do krypty, do království mrtvých, zanechal za sebou hektičnost přítomnosti a dotkl se věčnosti. Sestoupením do krypty se odkrývá i dvojí podstata prezidentské funkce: individualita, která až dosud ztělesňovala pouze přítomnost, je jejím ztělesněním i nadále, současně však reprezentuje základy politické continuity, trvání systému v čase, celou Francii. Dvojí tělesnost prezidenta¹⁰ tak spatřuje světlo světa bezprostředně po vystoupení z krypty, v prvních dnech v prezidentské funkci. Mitterrandovská scéna je připravena.

I když Mitterrand sám přikládal větší význam své roli prostředníka sil Velké Změny, byl od samého počátku i mužem Continuity. Jeho vlastní politický diskurz založený na volání po změně je ostatně založen na formulaci „přetrvávající sociální nespravedlnost“, kterou se snažili potírat všechny velké postavy republikánské levice. „Netolerovatelná“ nespravedlnost, postavená na moci peněz, musí být odstraněna: role nového prezidenta tu spočívala právě ve splnění tohoto dávného přání otců zakladatelů socialistické teorie, kteří však neměli příležitost, aby své přání dovedli ke zdárnému konci. To však pro Mitterranda nikterak neznamenovalo, že by měl otřást samotným sociálním systémem a ohrozit tak sociální smír. Postupně se proto v Mitterrandových projevech objevuje stále častěji volání po rovnováze mezi spravedlností a smírem. Po politické změně roku 1983 (první kohabitace) sociální spravedlnost byla pouze nutnou součástí toho hlavního, totiž sociálního smíru, zatímco předtím tomu bylo naopak, sociální smír byl součástí volání reformátorů po sociální spravedlnosti.

V našich úvahách se nebudeme detailněji zabývat politickým obsahem mitterrandismu. Zůstaňme u jeho dekorací, na politické scéně. Všimněme si, že s postupem času se prezidentova role, v níž se snažil o konstrukci své prezidentské nepomíjivosti, stále více dotýká problematiky kulturního dědictví. Prezident byl neustále zobrazován jako příznivec a mecenáš kulturních památek a míst, která jsou tak či onak spojena s historickou pamětí Francie. Jeho vášně pro procházky krajinou a pro geografii je v tomto ohledu exemplární. V textech, které napsal ještě před rokem 1981 ve formě deníkových záznamů, poznamenal, že Francie vznikla na základě dlouhého

¹⁰ Používáme slov analýzy z již klasického díla E. Kantorowicze *The King's Two Bodies* (1957)

vnitřního vývoje, který na různých místech různým způsobem ovlivnil jak geografii, tak sociální vazby uvnitř francouzské společnosti. Mimořádnou pozornost, kterou věnoval tváření krajiny svědčí o sklonu vidět v krajině stopy minulosti, svědectví o velkých činech předků (Abélès 1991). Krajina pro něj znamenala současně jakousi míru závažnosti tzv. permanentních zásahů do prostředí a sloužila tak jako didaktická tvář nastavená perspektivě budoucích změn.

Geografie je u Mitterranda spojena s fenoménem času. Je nejspolehlivějším svědectvím o francouzské historii:

Geografie je moje nejdražší a nejstarší vášeň. Francie byla v době mého dětství na mapách růžová, zatímco Německo bylo zelené. Pohledte na ten pomalý spád hory Ventoux u Carpantrasy, a naopak oblast Beuvray, hleďte na stříbrnou Loiru v Saint Benoit, na skálu v Solutré, na samotu hory Aigoual, to jsou orientační body, jež jsou pro můj život důležitější než datum parlamentních voleb.

Prezident vždy dbal na to, aby dával najevo i svůj vztah k francouzskému historickému dědictví. Historickým dědictvím nerozuměl pouze památky, ale i odkaz velkých postav francouzské minulosti. Základním imperativem Mitterranda-politika bylo vzdávat jim hold. Režie oslav výročí různých osobností, zcela pod dohledem prezidenta, měla jak svůj cíl pedagogický, tak politický – byla výrazem národní kontinuity a jednoty. Mitterrandova éra byla zlatým věkem takových oslav.

Už druhý den po vítězství ve volbách roku 1981, v rámci návštěvy Panteonu, byl tento zlatý věk slavnostně inaugurován. Mitterrand jako dobrý republikán dobře znal magický vliv těchto rituálů na obyvatelstvo. Jak na místní tak na nejvyšší úrovni neúnavně rozdával pamětní medaile, odhaloval sochy a památníky nejrůznějšími osobnostem minulosti. Využíval této tradice jak při svých častých návštěvách venkova, tak se vši pompou při celostátních oslavách. Během svých dvou funkčních období doprovodil zpopelněné ostatky několika velkých mužů až na Panteon. Byli to abbé Řehoř, jeden z nejprogresivnějších členů revolučního konventu a významný Napoleonův odpůrce, dále nositel Nobelovy ceny míru, právník a obhájce lidských práv René Cassin a konečně ekonom Jean Monnet, tvůrce prvního poválečného ekonomického programu pro sjednocující se Evropu. Tyto tři různorodé osobnosti ztělesňují jedna každá základní hodnoty Mitterrandova politického diskurzu. Všechny tři jsou současně spojeny s významnými milníky francouzské historie.

Jejich uctění bylo tak politickým vzkazem Francouzům: toto jsou hodnoty, kterých si vážíme: *lidská práva* při panteonizaci René Cassina, *spojená*

Evropa při obřadu za Jeana Monneta a *Velká revoluce* při přenesení ostatků opata Řehoře. Prezident tu navázal na pedagogickou tradici podobných obřadů, které svého času měly mimořádný politický význam, jako pohřeb Victora Huga (1885) nebo Jeana Jaurèse (1914) (Ben Amos, 1984, 1990). V těchto Mitterrandových ceremoniálech nenalezneme však ani stín epické výpravnosti, jako tomu bylo za časů generála de Gaulla (1965) při přenesení ostatků hrdiny protifašistického odboje Jeana Moulina na Panteon, který doprovodil svým vyhrčeně emotivním projevem André Malraux. Hlavním tribunem, řečníkem Mitterrandových rituálů byl ministr kultury Jack Lang. Ve druhém Mitterrandově funkčním období se jeho portfej rozrostla kromě kultury i na záležitosti veřejných prací a oslav 200. výročí Velké francouzské revoluce. Rozšíření pravomocí Mitterrandova oblíbence Jacka Langa dokládá mimo jiné i mimořádný význam, který prezident přikládal zmíněným pravomocím. Zásadní místo v nich měly právě oslavy 200. výročí Velké revoluce. Ve hře bylo mnoho. Bylo třeba dát jasný smysl této události z moderního, aktuálního politického pohledu, který by ozřejmil grandiózní podívanou, kterou oslavy výročí nabídly diváctvu, totiž Francouzům.

Nechceme tu připomínat debaty, které výročí Revoluce vyvolalo mezi politiky, historiky a vůbec inteligencí. V centru všech stálo hledání filiace, politického odkazu Revoluce pro politické síly současnosti. Připomenout rok 1789, v tom panovala shoda. Vyzdvihnout rok 1792, to znamenalo pochopitelně zdůraznit vítězství Republiky a vojáků roku II. nad vnějšími nepřáteli Francie. Současně to ale znamenalo připomenutí strašného období revolučního teroru. To všechno v době, kdy prezident volal po otevření se zahraničí a po toleranci. Rok 1989 znamenal jednoznačné vrchol politiky mitterrandismu. 14. červenec toho roku proběhl ve znamení vrcholné schůzky představitelů nejrozvinutějších světových zemí v nově otevřené budově Velké Archy ve čtvrti Défense, dále slavnostního otevření Opery na náměstí Bastilly, jedné z velkých staveb Mitterrandovy epochy, a konečně velkolepé podívané na Elysejských polích, organizované Jean-Paul Goudem. Nic nebylo ponecháno náhodě, z oslav pádu Bastilly se stala světová událost číslo jedna¹¹.

Téma lidských práv zcela dominovalo všem oslavám. Všechno probíhalo tak, jako by bylo třeba obrátit přesýpací hodiny historie a vrátit se do bodu 0. *Všeobecná deklarace lidských práv* se jevila v tomto světle jako posvátný text téměř biblického významu. Defilé J.-P. Gouda bylo koncipováno jako

¹¹ K ideologickým vlivům spjatým s oslavami roku 1789 viz Agulhon (1988: 244–261); k otázkám dešifrování podtextu politických debat kolem výročí revoluce viz Kaplan (1993).

gigantická show – směsice všech možných kultur a teleskopický most mezi minulostí a nejžhavější současností. Tato podívaná, o níž někteří kritici soudili, že byla spektaklem špatného vkusu, stála vskutku na samé hranici toho, co bychom ještě mohli považovat za komemorativní událost. Jiní soudili, že to byl triumf lidské kreativity. Prezident a jeho okolí se pochopitelně řadili k těm druhým. V roce 1992, během oslav objevení Ameriky, na světové výstavě v Seville, se Francie prezentovala s podobně výpravným národním pavilonem. Jeho generálním komisařem nebyl nikdo jiný než Régis Débray, bývalý poradce prezidenta Mitterranda.

Prezident vždy dbal na to, aby bylo jeho jméno dáváno do spojitosti s velkými stavbami, skutečnými monumenty, které zůstanou navždy spojeny s érou mitterrandismu. V nich je vztah k minulosti a starost o budoucnost snoubena do vzorného svazku. V tomto smyslu vzorovou ukázkou byla rekonstrukce Louvru. Volba architekta Peie, který vybudoval velkou skleněnou pyramidu na Čtvercovém nádvoří Louvru, svědčí o typicky mitterrandovském konceptu rehabilitace historického dědictví, ve kterém je aspekt novosti, kreativity mnohdy důležitější než samotná konzervace, záchrana památky. Případ nové Národní knihovny, který rovněž vyvolal množství polemik, je příkladem stejného konceptu. Co už by mohlo být tradičnější institucí než Národní knihovna! Bylo skutečně třeba, přes nutnost modernizace a zefektivnění činnosti knihovny, dát při výstavbě nové budovy sbohem všem klasickým architektonickým normám? Prezident neváhal prosadit svůj koncept i přes tyto výhrady a nová knihovna se tak stala pro Mitterranda skutečnou sázkou do loterie¹².

V době prezidentova druhého volebního období se kultura postupně stala epicentrem prezidentových aktivit. Vzdávající roli kultury na poli prezidentova zájmu dokumentuje i další rozšíření pravomocí jeho ministra Jacka Langa, který byl kromě kulturních otázek pověřen i resortem školství v rámci nového superministerstva. Dvojí prezidentův zájem – o kulturní dědictví a soudobé umění se manifestoval prakticky všude. Úspěch této aktivity jen potvrdil slabší výsledky toho, o co se jako prezident pokoušel během svého prvního volebního období: změnu společnosti v duchu francouzské republikánské tradice. V rámci kulturní politiky došlo k propojení těchto reformátorských snah s nutností zachování kontinuity, což bylo jen velmi obtížně proveditelné ve sféře politiky hospodářské. Kultura tu naopak nabídla možnost pro vytváření skutečných „představení“ politické moci jako triptychu minulost-přítomnost-budoucnost.

¹² Pozn. překl.: Nová Národní knihovna byla otevřena až po Mitterrandově smrti a dnes nese jeho jméno.

Žádná stránka režijní knihy politického dění za Mitterrandovy éry nebyla podceňena. Prezidentovi se podařilo vytvořit obraz Francie jako prostoru, kde se mísí úcta k minulosti s potřebou deklarování budoucnosti, v níž Francie nebude jediným hráčem na svém vlastním ekonomickém hřišti, v čase, kdy vzájemnou hospodářskou propojenost a konkurenci nelze ignorovat. Přes obtížnou hospodářskou situaci, přes složitou situaci mezinárodní, poznamenanou zhroucením východního bloku, Francie na počátku 90. let zůstala velmi pozorná k otázkám týkajícím se vlastní identity. Stále zůstala zemí, v níž jsou „místa paměti“ a v níž úspěch stejnojmenného historického díla má symptomatický význam pro vztah k místu, času, lidem oné doby, jejímž byl prezident Mitterrand praporečnickem.

Ve světle tohoto obrazu lze lépe pochopit i oblíbenou Mitterrandovu maximu, totiž „času je třeba dát čas“. Tato formulace vystihuje koncepci jeho politické strategie a taktiky, jejímž cílem je zajistit si kontrolu nad děním na politické scéně tak, že vnutil svůj rytmus svým odpůrcům způsobem, jako by to byli jeho partneři. Mitterrand mnohokrát prokázal svou schopnost angažovat čas do svých služeb. „Času je třeba dát čas“ znamená současně schopnost sklonit se před časem historie. V jednom ze svých děl budoucí prezident vzpomíná na své zážitky z doby, kdy chodil s otcem na ryby:

Na první pohled se nedělo nic. Hodiny ubíhaly každý den stejně, dny také, jen někdy byly kratší, někdy delší, roční období se střídala. Ale když jste se podívali pozorně, když jste jen lépe otevřeli oči, všechno se rázem změnilo. Nic se nestalo, ale změnilo se vše. Hlavo!am! (F. Mitterrand 1977)

K vývoji nemůže dojít dříve, než se stane všednodenní realitou.

Problém politika, zvláště když sám sebe deklaruje jako progresivního politika, je přílišná liknavost historického času, který pouze nadýmá plachtu s novými myšlenkami, jeho směr však lze těžko nadekretovat. Na této cestě se může politikovi přihodit řada nezdarů, jestliže příliš voluntaristicky nakládá s koncepty budoucnosti, pro kterou nedozrál čas. V jednom takovém případě se dostalo mitterrandismu velkého zklamání. Bylo to v případě evropské integrace. Původně to byla jedna z „velkých staveb“ druhého Mitterrandova volebního období. Zrychlování procesu integrace po podepsání Aktu o sjednocení v roce 1987 vyvrcholilo vytvořením společného trhu. Posílení evropských institucí a kompetencí tehdejších Evropských společenství, jak je předpokládala Maastrichtská smlouva, narazilo na významný odpor, a to přes masivní kampaň podporovanou právě prezidentem. Bídny výsledek referenda k dané problematice ještě zvýraznil rozpor mezi názorem prezidenta a veřejným míněním.

Z hlediska spektakulárnosti politické scény je jasné, že evropská problematika neměla, alespoň v té době, pro Francouze stejnou míru přitažlivosti jako problematika spojená s jejich vlastní identitou. Na začátku 90. let se nicméně prezident pokusil znovu vztýčit evropský prapor. Jeho televizní vystoupení skutečně probíhala na pozadí spojených praporů – francouzského a evropského. Uložení ostatků jednoho ze zakladatelů evropské myšlenky Jeana Monneta do Pantheonu mělo podobný cíl. Nicméně tady představení začínalo zadržávat. Nebylo to ani tak přesvědčovací schopností prezidenta Mitterranda, jako spíš neschopností evropského vedení představit veřejnosti přesvědčivý a koherentní symbol, symbol Sjednocení. Neexistence symbolu, potažmo rituálu sjednocení, byl historicky daný fakt, který však, jak se zdá, prezident podcenil. Mitterrand se náhle ocitl, v časové tísní blížícího se konce volebního období, v situaci akcelerátora času. Snažil se na poslední chvíli otisknout svou dlaň do konstrukce nové Evropy. Vždyť evropská tematika byla velmi blízká jeho koncepci republikánské politiky, kterou jako hlava státu dovedl ke svému vrcholu.

Politická etnografie Mitterrandova prezidentství osvětluje zřetelně roli, jakou sehrál jako nositel vrcholné moci. V mysli se tu vynořuje opět metafora divadelní scény, tak jak ji použili i autoři natolik rozdílní jako Balandier (1980) nebo Bourdieu (1981: 8). Pod projektoři médií, protagonista politické moci režiruje inscenaci do jakéhosi jednotného a soudržného tvaru společnosti-diváctva, jehož přání se snaží vyhovět. Individuální záměr, totiž záměr politického barda změnit společnost, který mu pomohl vyhrát volby, musí pro tuto chvíli stranou. Protagonista je režisérem pro všechny diváky bez rozdílu. Proto je ne tak tvůrcem – režisérem politické hry, ale spíše inspicentem a jejím hercem – hlavním protagonistou. Kolem jeho postavy se točí politická scéna. Je tu vladařem v pohledu daleko patriarchálnějším než byli absolutističtí monarchové 18. století. Podle klasické koncepce (viz Kantorowicz 1957) je vládce obdařen dvojí podstatou. Jednak je stvořením tělesným, člověkem chybujícím a smrtelným, ale současně je vtělením nepomíjivosti a transcendence politického řádu. Rituál, který provází vládce od narození až do smrti (král je mrtev, ať žije král) během všech jeho veřejných vystoupení, na cestách i v běžném životě je obrazem majestátu nesmrtelnosti, trvalosti politického řádu.

„Okázalost výkonné moci“ (Revel 1992: 185) v období Páté republiky odpovídá i snaze o potření relativního rozdílu mezi transcendentální kontinuitou politického řádu a pozemskou tělesností prezidenta. To je úkol, který je ve formě symbolických rituálů, v podobě jeho činů i slov, hlavním úkolem prezidenta republiky. Může nabýt různých forem: De Gaullovo slovo bylo všemocné. Prezident byl rituálním médiem Francouzů v procesu jejich vlastní identifikace, kouzelníkem, který dokázal zahnat všechny

své odpůrce do kouta, a to do té míry, že celá Francie hleděla v úžasu, když se prezident nestal prezidentem hned v prvním kole. V Mitterrandově případě k reinkarnaci do rituálních výšin politického řádu nedošlo ihned. De Gaulle byl už před nástupem do prezidentského úřadu hustě popsanou stranou francouzské historie. Mitterrand musel pro své nanebevstoupení vykonat práci sjednotitele identity na základě spojení všech rozličností teritoriálních i historických, sjednotitele přítomnosti s budoucností. Tato Mitterrandova symbolická cesta byla úspěšná, protože se držela stop dané politické konfigurace, kdy potřeba změny postupně ustoupila univerzálním eticko-právním hodnotám a zvýrazněním společných hodnot kulturních.

To je pro nás dostatečně dobrý příklad politického významu jevu, který jsme v úvodu své práce nepřesně nazvali jako reprezentace moci na politické scéně. Vždyť toto představení „politické reprezentace“ není jen podívanou, na který se pasivně dívají reprezentovaní – diváci – občané. Režie politické scény je determinována hranicí, kulisami, za kterými se skrývají silové, případně potlačovací prostředky. Politické komunikační modely, jak je známe dnes, v kontextu stálého vývoje a modernizace a neustále pod vlivem „mediálních strategií“ nedovolí, aby se v jejich rámci vytvářely hlubší symbolické rituály. Pro antropologii i historii jsou tak dnes relevantní hlavně rituály spojené s nejvyšší státní autoritou a s volbami. Zatímco historikova práce spočívá v rekonstrukci podmínek, za jakých došlo k jistým událostem, práce antropologova je konfrontována s nejistotou přítomnosti a s jistým narcisismem politického světa, který se obává pravdivé komunikace o sobě samém. Současně však komunikaci nezbytně pro svůj život potřebuje, komunikačními nástroji je fascinován. Na společenské vědy tu číhá dvojí pokušení. První spočívá v tom, že jsou někdy ochotny samy podlehnout této fascinaci, kdy nejsou schopny odhalit pravou podstatu toho, co se předkládá k vidění a slyšení, a vést přesnou hranici mezi veřejným míněním a míněním médií, případně jejich chlebočárců. Druhé pokušení spočívá v bagatelizaci jevů spojených s reprezentací politické moci jako jevů iluzorních, a to ve jménu radikálního objektivismu, který neregistruje realnost ani politický význam symbolických aktů. Cestu, kterou jsme jako antropologové zvolili, je jiná, jak ostatně dokládá i předcházející analýza. Je i výzvou k dalším návštěvám divadla, kde se odehrává politika.

Literatura

- Abélès, M. (1983), *Le Lieu du politique*. Paris: Société d'Ethnographie.
 Abélès, M. (1989), *Jours tranquilles en 89. Ethnologie d'un département français*. Paris: Odile Jacob.
 Abélès, M. (1990), *Anthropologie de l'État*. Paris: Armand Colin.

- Abélès, M. (1991), Les Lieux du président. In Micoud, A. (ed.), *Des Hauts Lieux, La construction sociale de l'exemplarité*, (s. 103–115). Paris: CNRS.
- Agulhon, M. (1988), *Histoire vagabonde*. Paris: Gallimard.
- Anderson, B. (1983), *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso.
- Augé, M. (1994), *Pour une anthropologie des mondes contemporains*, Paris: Aubier.
- Balandier, G. (1980), *Le Pouvoir sur scènes*. Paris: Balland.
- Balandier, G. (1985), *Le Détour. Pouvoir et modernité*. Paris: Fayard.
- Ben Amos, A. (1984), Les funérailles de Victor Hugo. In Nora, P. (ed.), *Les lieux de mémoire*, t. I, La République, (s. 478–522). Paris: Gallimard.
- Ben Amos, A. (1990), La Panthéonisation de Jean Jaurès: Rituel et politique sous la IIIe République. *Terrain* 15 : 49–64.
- Bourdieu, P. 1981, *Le sens pratique*. Paris: Les Editions de Minuit.
- Dayan, D. (1990), Présentation du pape en voyage. Télévision, expérience rituelle, dramaturgie politique. *Terrain* 15:13–28.
- Dayan, D., Katz, E. (1992), *Media Events: The Live Broadcasting of History*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Edelman, M. (1989), *Constructing the Political Spectacle*. Chicago: University of Chicago Press.
- Favier, P., Martin-Roland, M. (1990), *La décennie Mitterrand (I) Les ruptures*, Paris: Seuil.
- Geertz, C. (1983), *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*. New York: Basic Books.
- Kantorowicz, E.H. (1957), *The King's Two Bodies: A Study in Mediaeval Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Kaplan, S. (1993), *Adieu 89*. Paříž: Fayard.
- Kertzer, D.I. (1988), *Ritual, Politics and Power*. New Haven: Yale University Press.
- Kubik, J. (1994), *The Power of Symbols against the Symbols of Power: The Rise of Solidarity and the Fall of State Socialism in Poland*. University Park: Pennsylvania University Press.
- Lévi-Strauss, C. (1971), *L'Homme nu (Mythologiques, IV.)*, Paris: Plon.
- Mitterrand, F. (1977), *L'Abeille et l'architecte*. Paris: Grasset.
- Pourcher, Y. (1990), Un homme une rose à la main... Meetings en Languedoc de 1985 a 1989. *Terrain* 15 : 77–90.
- Revel, J. (1992), La Cour. In Nora, P. (ed.), *Les Lieux de mémoire, III, La France*, t. 2, s. 129–186. Paris: Gallimard.
- Rivière, C. 1988, *Les liturgies politiques*. Paris: P.U.F.
- Smith, P. (1979), Aspects de l'organisation des rites. In Izard, M., Smith, P. (eds.), *La fonction symbolique*, (s. 139–170). Paris: Gallimard.
- Viansson-Ponté, P. (1963), *Les Gaullistes, rituel et annuaire*. Paris: Seuil.

ÚSTNÍ A VIZUÁLNÍ FOLKLÓR V POLSKU PO 11. ZÁŘÍ JAKO VÝRAZ GLOBÁLNÍHO STRACHU

VIOLETTA KRAWCZYK - WASILEWSKA

Tragédie 11.zář 2001 byla tragédií pro lidi na celém světě. Způsobila zesílení problémů spojených s terorizmem a globalizací. Diskuse na toto téma probíhají mezi vládami, akademickými odborníky a vědci, v médiích i mezi obyčejnými lidmi v každodenní komunikaci.

Globalizace, často popisovaná jako „proces takového nárůstu propojování společností, že změny v jedné části světa mají vzrůstající vliv na vzdálené národy a společnosti“ (Baylis and Smith 1997: 7) a **terorismus**, definovaný jako „mezinárodní použití násilí nebo hrozby násilím k dosažení politické změny“ (Hoffman 1992: 42) jsou pojmy v politické vědě, které vyvolávají širokou diskusi a kontroverze. K těmto problémům existuje mnoho přístupů, které se do značné míry odlišují u různých vlivných autorů (např. Giddens 1999 versus Appadurai 1997). Obecně může být globalizace vnímána jako šíření západních liberálních hodnot, způsobů života a myšlenek (např. tržní ekonomiky, demokracie, lidských práv, konzumních hodnot, sekulárního státu odděleného od přímého náboženského vlivu atd.) do zbytku světa bez ohledu na rozdíly mezi západními a nezápadními společnostmi. Globalizace, primárně chápaná jako rozšíření západních liberálních hodnot po zeměkouli, vyvolává ostré reakce především ze strany radikálních náboženství a ideologií, což představuje pro liberální Západ velkou výzvu a dokonce i nebezpečí, jak jsme mohli sledovat 11. září. Zmíněné kruhy nechtějí přijmout naši kulturu, naopak ji naprosto odmítají. Mají spíše tendenci vidět západní vlivy jako hrozbu pro svou identitu, tradice, tradiční instituce a zvyky. Globalizace pro ně není nic jiného než nová forma západní kolonizace a imperialismu. Západní svět je popisován jako hedonistický, nevěrný, pokrytecký, zkorumpovaný, vykořisťovatelský a arrogantní. Když jsou ohroženi, cítí povinnost se bránit. Tato obrana je často agresivní, násilná a nejfanatictější a nejvíce nebezpečná reakce je označována jako **náboženský terorismus**. Tento druh terorizmu je zvláště hrozný, neboť jeho výsledkem je velké množství obětí. Dosud nejviditelnější a pro obyvatele Západu nejničivější násilnou odpověď na globalizaci představují islamistické teroristické skupiny. To vylučuje možnost opravdového „střetu